הערות נוספות על הרומאן „המאהב" לא.ב. יהושע

ארבע כניסות לפרד"ס

מאת זיוה שמיר

כותבת הרשימה עובדת במכון כ"ץ לחקר הספרות באוניברסיטת ת"א.

אף ששתי רשימות ותגובה אחת נדפסו לא מכבר במוסף זה, דומני שיש מקום לניסיון נוסף למישוש כמה מרבדיו של „המאהב". רומאן העשוי סבכות־שכבות. מעשה־חושב. לפחות ארבעה רבדים חברו בו ברומאן: רובד ריאליסטי. רובד פסיכולוגי. רובד פוליטי־חברתי ורובד מיתי־מיסטי. סבכות המורכבות ומרובדות זו על גבי זו. מעשה־מרכבה. ברשימה זו אסתפק בקריאת אשנבים אל שניים מתוך ארבעת הרבדים: הפוליטי והמיתי, מתוך הנחה שהשניים האחרים גלויים יותר ואינם צריכים תמיד תיווכו של מבקר.

כבר הבחינו מפרשיו של הרומאן כי נפרש בו סיפורה של הציונות. של הקיום הארץ־ישראלי היהודי. מאז שנת 1881 ואילך — היסטוריה בת כמאה שנה. המתקפלת כאן בקליפתה של שנה אחת. שנת מלחמת 1973. בה הופך אדם מבן [illegible] לבן 46. שש הדמויות העיקריות ברומאן. הנראות. שלא כדין, כתחבולה להעלאתו של עניין אחד. מציגות במונולוגים מתודעתן את הארועים מזוויות־ראות שונות. ומייצגות קשת רחבה של דורות. טיפוסים ומיגזרים במציאות הישראלית.

הזקנה ודוצ'ה נולדה ב־1881. שנת פרעות „הסופות בנגב". שהולידו את תנועת ביל"ו ואת המושבות הראשונות בארץ. היא בת הישוב הישן, דוברת ערבית ונושאת תעודת־לידה עותמאנית. את ירושלים, עיר של זהב, מסורת וקדושה. המיטה הזקנה שנמלאה כוחות־חיים מחודשים. מעין תחילה של עגנון (ודוצ'ה ארמתו — חיה יפה. בלארנו. בנסיית־החיבה), והעתיקה כרכבה לחיפה. לעיר של חולין ושל עמל. היא מקווה לחיות עד מאה ועשרים, עד שנת 2001. אך דווקא באובדן־חושיה יש לה סיכוי להאריך ימים. ו„תחייתה" הזמנית, שארעה סמוך למלחמת 1973, מרמזת שעוד תדע עיתות של תחיה ועיתות של אובדן־הכרה. מייד עם נב־תחייתה. היא מגלה עלילות, חיוניות ומפשיות. ואפילו מתעניינת „מה עשתה המלחמה בשוק" (עמ' 221). סלידתה הגמורה מנעים הערבי ואמונתה שבבגרותו יהפך לחמור „כמו כולם" (עמ' 259). הוססת בהדרגה לרגש־אימהות (מציצה בו שיקח סודר בלילה), ואפילו למשיכה ארוטית גלויה.

דור היורשים

אסיה עשויה לגלם בתכונותיה את חרהי־רשים של המתיישבים הראשונים, יוצאי־רוסיה (שבה אף נטול מן הספרות הרוסית). כרבים מבני דור תש"ח, העומדים היום בשלהי העשור החמישי לחייהם. היא אינה מוכנה שזרים ינקו את דירתה (דוגלת בעבודה עברית), אורגנה מאופרת מתוך עיקרון, אפילו אורגנה פעם שביתה שהצליחה. היא עובדת בחריצות ובאחריות, ואינה תופסת כמה כסף „מתגלגל" בעסק המיכאחתי, שאותו היא עדיין רואה כמין קואופרטיב. ארליך השותף (האומנם באקראי נושא הוא את שם הקונסול מ„סבכת־אסונים" של עגנון?). שירד למעמד של שכיר. ממשיך לראות את המוסך כמפעלו ולאלתר פתרונות לכלכלים מבריקים (בגיוסו־הסוכמת: כשרהאתר: כיחודהעולם!). בנעוריה לבשה אסיה במלדרס צבאי ועגדה אבזרים צבאיים אמיתיים. ועתה היא לובשה שמלה אסורה עם ריקמה דהה. מעין שמלתה של עוברת־הניקיון בבית־הישיבה. ומעין השמלה. שדאפי הצעירה סירבה לקנות. רק המולה־היורד מצליח לזעזע את עולמה הסגור ולמלא את נפשה. היא מוחלת לו על [illegible] מסיל בביתה. אביה המנהיג המורח. מגעל את תאבל על מות נכדו. ניסוי ההתפייסות הגדולות עם כל אלה שרחקו ממנו לאתר השרשה שלו. במשמעות הפוליטית הצרה מייצגת אסיה את תקופת גלות „הזקנה". „אל תחיארה". שהעליה מילאה את כל מעיניה.

דאפי „שגילה כגיל נעים. הנער הערבי, וכגיל הוריה בזמן תחילת חברותם. עשויה לייצג כאן את הדור הישראלי הצעיר. כמי שגבולות גיזרתה נדחתו (עמ' 231) וכמי שמולדלת בשיחות את ארנקו של אבי־המשפחה ומתרשלת בלימודיה (ולמקצועות־הלימודים נודעות תמיד השתמעויות סימליות). באישיותה יש סימפטומים אופייניים לקיום הישראלי המצוי: היא מתגרה באנשים מתוך לצון ותשובה (עמ' 298): מגבלת אסטרטגיית „פרוטקציה" (רוצה שהמורה למתמטיקה ידע שאמה מלמדת היסטוריה באותו בי"ס; מאמינה שעקב חילוצו של המנהל במכונית־הגרר של אביה לא תיזרק מן הגימנסיה). דאפי „רוגריסטית" ובוטה בהתבטאויותיה: „חבל שלא נהרגת במקומו". היא מטיחה במורה הינוקא; „תחשב עריק". היא מרדיפה לגבריאל בפגישתם הראשונה. על אף עצלותה. היא מוכנה לצאת ברצון לפעולות־החילוץ הליליות. אלא שעפה שנעים עובר ומתלכלך. היא כהבת קבלות ומדביקה כולים כחולים (עמ' 272).

שלושה דורות נפרסים. איפוא, לעיני הקורא. אך במידת תשתי כן כידת הדמיון כר בין שלוש הדמויות הנשיות העיקריות. כמו בין שלוש הדמויות הגבריות העיקריות; אלה ואלה מקיימים ביניהם נקודות־השקה ואפילו שיטת־חפיפת ערחבים. דאפי ילדה־זקנה (עמ' 86) ודוצ'ה עולל, המוסיב את מיסתו ואוכל דייסה. ושתיהן מגלות יחס ארוטי לנעים. אסיה הלבושה כזקנה, מגלה חיבה כולסת לנשים זקנות, ואילו בעלה נמשך דווקא לקטינות. אנאלוגיות מעין אלה מצויות בספר למכביר, וקצרה היריעה מלפרטן.

נעים, הנער הערבי, חי בנאמנות כפופה לה („עם תחתית כפולה", עמ' 189), וברורה סראני עליו להתנכר לאחיו המחבל ולטעון שהוא בן־דוד רחוק. ואף להאשימו בשיגעון. אגב, כל השמות הערביים (חמיר, נעים, עדנאן ועיד) מעוגנים קונוטאציות חיוביות. התוכים בשיניקל לשמות עגנוניים מוכרים. נעים חולם על מיזוג של ממש עם היהודים (עמ' 284). על אף סלידתו מבאבליהם. ואפילו מסייע לאדם בפריצה לבית־הסבתא (ודוצ'ה מתוארת כאבן מכוסה באזוב), והודרה לביתה נבוה מדבקעת חומות העיר העתיקה) והופך לה לאומן ולמשרת. אלא שהחיים במחיצה אחת עם הזקנה נמאסים עליו. והוא חושש מן יאשימוהו בכותה. אם תמות לפתע. לקראת סוף הרומאן מסיע אדם את נעים בחזרה לכפרו. כשהוא שואל על הדרך לפקיעין „המקום היחיד בארץ בו נתקיים ישוב יהודי רצוף מחורב־חורות. מעין צדות לזכותנו על הארץ. אדם מצרד בוכות חיים חרכים והתחלה מחדש (עמ' 434) בלי נעים הערבי, שמה עדאפי, בתו המתבגרת, מתנסה בקירבתו־האינטימית של הפועל הערבי.

דמותו של אדם היא המורכבת מכולן, ומכל מקום קשה לחשוף בה תהיות אליגוריסטיות חדות וחלקות. בדרכים אלה סיביות שונות. הוא מעלה־באוב את דמותו של ראשון מלכי־ישראל. שחיפש אתונות ומצא מלוכה שהלכה ונתרחבה תחת ידו לממלכה. המספיקה שלושים שעלים ערביים *). מתוך אנאלוגיה לצבאו של שאול „שמנה 3000 איש מישראל. בראשיתו הוא נחבא אל הכלים (מחביא את כלי עבודתו „עמ' 42). אך רוחו נעכרת לאחר שבנו בעל־המום (ממיבשת) נהרג (יהונתן). והוא מכניס לביתו את „נעים זמירות ישראל" (נעים, המוסר בעי"ם משירי ביאליק), הדומה לבנו. והזוכה ללבוש מבגדיו. כדוד שקיבל את מעילו של יהונתן. נעים־דוד מתאהב בבת־ה„בוס" — בת־המלך, ואף זוכה באהבתה. והופך למעין „נסיך" (עמ' 283). כנף המכונית שנתלשה עשויה להקביל לכנף הבגד הקרוע מסיפור שאול. דברי שוורצי. שניצל מן התאונה („העיקר שאני עדיין חי". עמ' 313), עשויים להתפרש כגירסה מודרנית לדברי אגג העמלקי „אכן סר מר המות". נאום המנהל החלקלק והריאקציונר. ההולך מעדנות. משמכוניתו תלויה על עץ. כמין המן צורר ישראל. בדרים מאישיותו של דוד משוקעים „איפוא. דווקא בנעים ובגבריאל. האוחזים שניהם במפתח לביתו של ה„מלך" הטראגי. שבנו־יורשו אבד לו.

ואולם. אדם שעם מישפחתו לא נודע. מכיר בשתיקותיו המתמשכות ובריחוקו דמויות טראנסצנדנטיות־אלהיות. מעין דמות ה„דאוס־אכס־מאכינה" (כאן, בצורת מוררי. האל־המכונאי־הגרדנק). הבא בנשף־לילה לגרור מכוניות פגועות ולהקים מכוניות עתיקות ל„תחיה". אך אינו שוכח: חרף חסדו ונדיבותו. לשלוח חשבונות „שמנים" ללקוחותיו. במאמרי „אל־תיכ"ת ישעי". על בעיית הריבוד האליגורי בפרוזה של יהושע. שנתקבל לדפוס במערכת „עכשיו" לפני כשנה. אך עדיין לא ראה אור. הצבעתי על כך שהמהנדס בסיפור „יום שרב" הוא מעין ישו בן־זמננו. גם בדמותו של אדם בעל־הזקן (המזכיר לודוצ'ה, בכל הנראה, את הרצל), חברו כמה מתכונותיו של האל הנוצרי. „בן־האדם". שניחן ברחמים ובחסד (עמ' 259, 282, „MERCI", 363), ומקים לתחייה גרוטאות (דאפי שוכבת „כמו מתה" כשידיה זרוקות לצדדים; את אשתו הוא מעיר בקריאה: „אסיה קומי... הסבתא הישישה קמה לתחייה". (עמ' 228), מעין קריאת „טליתא קומי" מן האוונגליונים. אדם אינו מוכן לגלות את זהותו כתודם, ומתחזה כמת. כבהם מעוטף בסדינים. ונעלם עם שחר, כישו לאחר הצליבה. גבריאל. מלאך ה„בשורה". אמור להביא לאסיה מרפא בכנפיו. וכ„ממלא־מקום". מעין פטרוס שניתנו לו מפתחות למלכות־השמים. הוא צריך למלא גם את מקום הבעל וגם את מקום הבן שנהרג. לבסוף הוא נאסר. ולא מאונס. בידי הצדוקים־החרדים. כעריק מן החזית וכעריק משחדת־הלאום (בצורה אירונית גבריאל ארדיטי איננו „גבר" ואיננו אמיץ. „עזוז" הוא פירוש השם ארדיטי). שמה של יחידה צבאית נבחרת באיטליה, ובקורייתו אוסיף שהוא גם שמה של סוכנות „מוריס" בישראל. של אותה מכונית בריטית משלהי תקופת־המנדט. שארדיטי צובע מכחול לשחור. ושלאדם היתה כמותה בשנות נישואיו הראשונות).

הרובד המיתי

בכך לא סגי. דמותו של אדם מורכבת יותר, ומתפרשת גם על פני המיתולוגיה. חברו בה גם מתכונות האל זאוס־יופיטר. שארנקו החסרה, קרן־השפע שלו, לרוב גדוש, ורק לקראת הסוף מתדלדל. ילדיו מלטונה הם אפולון וארטמיס (דיאנה). מקבילתה של דפנה במיתולוגיה. ואירופה (כאן: אסיה) ילדה לו את אגנור בן־התמותה השם ואפיה־סנה נבחר לייצר גם את הגיבורה המיתולוגית. שדיאנה המסה עקב מירדף־ארוטי לצמח, ולא נישאה מעולם. אך גם את העץ עצמו. את זר־הדפנים. המסמל גאולת־הכרת של המנצח־בנגינות. של נעים. דיאנה, מקבילתה של דפנה. אלת־אור־הירח, משוטטת בלילות, סהרורית כגשלה של עגנון. יוצאת בלוויית נערותיה הציפפות (סלי־דלי, עמ' 313 „שמות כוכבים מרלות). ומתרצה רק לרועה אנדימיון. לנעים שנלקח כדוד מאחר הצאן. דיאנה מתקשרת כאן אסוציאטיבית לדינה בת יעקב („יכולתי לאנוס אותה. אבל ריחמתי עליהם", עמ' 181. נאום נעים הנער. בן חמור אבי שכם). ארטמיס־דיאנה מגלה משיכה ארוטית לטלי. חברתה־„תאומתה" (עמ' 320) של בתו. העולה כווגוס מן הגלים (עמ' 332, והשוה: 196). דמותו מאחות בתוכה דמויות רבות. למן האדם הקדמון. היצור הפרימיטיבי־היולי־השותק. הזולל בלהיטות כוסמים בקף. לאדם מסיפור־בראשית. לשאול מלך ישראל. למשיח. לישו האל „בן־האדם". לאל־היוצר. לעתיקא־קדישא. שזקנו יורד על־פי מידותיו. האומר לבתו: „בשם אלהים תלכי לישון כבר" (עמ' 267). לזאוס־יופיטר. ראש האלים. ועוד כהנה וכהנה. האלוהיות בספר נסדלות מן המקורות הקאנוניים. מן המקורות הבתר־מקראיים. מן הקלאסיקה ההלניסטית־רומית. מן הספרות העברית החדשה (בעיקר מביאליק ומאלתרמן). מספרות־העולם ומן הדראמה העולמית.

ניתן לגלות עוד כהנה וכהנה מעושרו הבלתי־נדלה של הרומאן. הסתפקתי בחשיפת מובלעות ספורות מן הרובד הפוליטי ומן הרובד המיתי־מיסטי. נוסף לאלה. יש ברומאן [illegible] לישראלי ורובד פסיכולוגי. ארמוז רק

(סוף בעמוד 3)

*) אגב, מיספריו של יהושע מתארגנים לרוב בכפילות של המיספרים המאגיים: שלוש, חמש, [illegible] אלא שעם האינפלציה נוספו גם אפיכים.

(סוף מעמוד 2)

לכך שמרבית המסיבים והדימויים מתחום הינקות. הזיקנה והאינפאנטיליות ערלים יפה בדובר האחרת, כמו דחיפת המכונית כעגלת תינוק (עמ' 113). וזהי דרכו של א.ב. יהושע במרבית סיפוריו: יצירתה של אליגוריה קואדרילוגית, בת ארבעה מישורים. נוסח פרדס: פשט ריאליסטי. רמז פסיכולוגי. דרש פוליטי וסוד מיסטי. לסיכום ראוי עוד לציין כי על אף שיש בו ברומאן חזות קודרת ומסר פוליטי־נבואי מפיים. יש בו אף ניצנים של תקוה ואומן. המנצים במישרין ובעקיפין. אומנם יצחק שנהרג במלחמת העצמאות ויגאל. שנולד ב־1956, שנת מיבצע־קדש, כבר לא יצחקו ולא יגאלו. לכל היותר נעקדו השניים ונגאלו. לשון עבר. ברם־לבבם. אלא שקמו להם חוסרים צעירים. איבים רעננים. ברמטיותיהם של צחי ויגאל רבינוביץ (הבנים המקבילים לטלי ולאוסנת). שיסיכו את „ההצבה". אפילו הישישה חולבת כבר על המאה ה־21. והסחלב שלה מתקתק כמו ה„נפילטפרפיס" של שכנתה האשכנזיה. עדות למיזוג־מה. נעים, שסולר תחילה מודוצ'ה „יושב בביתה וזוכה באהבתה ובאמונה (עמ' 428). ובקירבתה של דאפי. גבריאל מעלה בדעתו שינוי מפעמו מסאהב לבקרבית והארץ. בסיכומו של דבר, עומדת בסימן ריח חלב ובננות (אותם מרקיבות). רבש וחמאה. כארץ זבת חלב ודבש.